

BMSMda vokal estrada ansamblini shakllantirishda gitara asbobini o'rgatishning nazariy - psixologik va pedagogik asoslari

Azat Kutlimuratovich Shamuratov
Buxoro xalqaro universiteti

Annotatsiya: Mazkur tadqiqot Bolalar musiqa va san'at maktablarida o'smirlarga vokal-estrada ansamblini shakllantirishda gitara asbobini o'rgatishning nazariy, psixologik va pedagogik asoslarini ilmiy jihatdan yoritishga bag'ishlangan. Unda o'smirlik davrining yosh va psixologik xususiyatlari, musiqiy qobiliyatlarning rivojlanish qonuniyatlari hamda jamoaviy ijro madaniyatini tarbiyalash masalalari tahlil qilinadi. Gitara ta'limi jarayonida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, innovatsion pedagogik texnologiyalar va motivatsiyani oshirish mexanizmlari asoslab beriladi. Tadqiqot natijasida ansambl faoliyatini samarali tashkil etishning integrativ pedagogik modeli va metodik tavsiyalar ishlab chiqiladi. Olingan xulosalar musiqa ta'limi amaliyotida qo'llanilishi mumkin.

Kalit so'zlar: Bolalar musiqa va san'at maktabi; o'smirlar; estrada-vokal ansambli; gitara ta'limi; nazariy va pedagogik asoslar; psixologik omillar; musiqiy qobiliyat; jamoaviy ijro; pedagogik model; innovatsion texnologiyalar

Theoretical, psychological, and pedagogical foundations of teaching the guitar in the formation of a vocal-pop ensemble at a children's music

Azat Kutlymuratovich Shamuratov
Bukhara International University

Abstract: This study is devoted to the scientific substantiation of the theoretical, psychological, and pedagogical foundations of teaching the guitar in forming a vocal-pop ensemble among adolescents at Children's Music and Art Schools. It analyzes the age-related and psychological characteristics of adolescence, the regularities of musical ability development, and the issues of fostering a culture of collective performance. The personality-oriented approach, innovative pedagogical technologies, and mechanisms for increasing motivation in guitar education are substantiated. As a result of the research, an integrative pedagogical model for the effective organization of

ensemble activity and methodological recommendations are developed. The findings can be applied in music education practice.

Keywords: adolescents; vocal-pop ensemble; guitar education; theoretical and pedagogical foundations; psychological factors; musical ability; collective performance; pedagogical model; innovative technologies

Mavzuning dolzarbligi va zarurati. Bugungi kunda jahon ta'lim tizimida shaxsni har tomonlama uyg'un rivojlantirish, uning ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarish va estetik madaniyatini shakllantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Musiqa san'ati bu jarayonda alohida o'rin tutadi, chunki u insonning hissiy dunyosiga bevosita ta'sir ko'rsatadi, tafakkurini boyitadi, irodasini chiniqtiradi va ijtimoiy hayotga moslashuvini yengillashtiradi. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda madaniyat va san'at sohasini rivojlantirish, bolalar musiqa va san'at maktablarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, iqtidorli yoshlarni aniqlash hamda qo'llab-quvvatlash bo'yicha izchil islohotlar amalga oshirilmoqda. Bu islohotlarning mazmuni yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, ularning ma'naviy immunitetini kuchaytirish, zamonaviy bilim va ko'nikmalar bilan qurollantirishga qaratilgan.

Bolalar musiqa va san'at maktablari (BMSM) mamlakatimiz musiqa ta'limining boshlang'ich va asosiy bo'g'ini hisoblanadi. Aynan shu muassasalarda bolalar musiqiy savodxonlikning dastlabki asoslarini egallaydi, cholg'u asbobida ijro etish ko'nikmalarini shakllantiradi, sahna madaniyati bilan tanishadi. Shu bilan birga, ushbu maktablarda o'qiyotgan o'quvchilarning katta qismi o'smirlik davriga qadam qo'ygan bolalardir. O'smirlik davri inson shaxsining shakllanishidagi eng murakkab va ziddiyatli bosqichlardan biri bo'lib, unda o'zlikni anglash, tengdoshlar davrasida o'z o'rnini topish, mustaqillikka intilish, hissiy beqarorlik kabi holatlar yaqqol namoyon bo'ladi. Aynan shu davrda o'quvchilarning ko'pchiligi musiqa mashg'ulotlariga qiziqishini yo'qotadi, yakka tartibdagi zerikarli mashqlardan charchaydi va o'qishni tark etadi. Pedagogik amaliyot shuni ko'rsatadiki, o'smirlarni musiqa ta'limida ushlab qolish va ularning qiziqishini barqarorlashtirishning eng samarali yo'llaridan biri jamoaviy ijodiy faoliyatga jalb etishdir.

Vokal-estrada ansambli o'smirlar uchun aynan shunday imkoniyatni taqdim etadi. Estrada janri zamonaviy musiqa olamiga yaqin bo'lgani, tinglovchilar orasida keng ommalashgani va o'smirlarning didiga mos kelgani sababli ularda katta qiziqish uyg'otadi. Ansambl faoliyati esa o'quvchida jamoa a'zosi sifatidagi mas'uliyatni, o'zgalarni eshitish va ular bilan uyg'un ijro etish ko'nikmasini, o'z fikrini bildirish va boshqalar fikrini hurmat qilish madaniyatini tarbiyalaydi. Bunday jamoaning asosiy cholg'u asoslaridan biri gitaradir. Gitara o'zining ovoz imkoniyatlarining boyligi, jo'rlik va yakkaxon ijro uchun birdek qulayligi, o'rganish jarayonining nisbatan tez

natija berishi, ixchamligi hamda yoshlar orasida katta mashhurligi bilan ajralib turadi. Gitara vokal ijrosiga harmonik asos yaratadi, ritmik tayanch vazifasini bajaradi va ansambl tovushining umumiy bo'yog'ini belgilaydi.

Shunday bo'lsa-da, amaliyotda gitara ta'limi ko'p hollarda yakka tartibdagi texnik tayyorgarlik doirasida cheklanib qolmoqda. O'qituvchilar odatda o'quvchining barmoqlar texnikasi, akkordlar zanjirini egallashi va repertuar hajmiga e'tibor qaratadi, ammo gitara o'qitishni vokal-estrada ansamblini shakllantirish maqsadi bilan uzviy bog'lash, o'smirlarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ansambl faoliyatiga yo'naltirish masalalari yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Natijada gitarani yaxshi chalayotgan o'quvchi ansamblda ovozni eshitmasligi, vokalist bilan nafas va temp jihatidan uyg'unlasha olmasligi, sahnada o'zini erkin his qilmasligi kabi muammolar yuzaga keladi. Bu holat ta'lim jarayonida nazariy-pedagogik hamda psixologik asoslarga tayangan yaxlit tizim yetishmasligidan dalolat beradi.

Dolzarblikni yana bir jihatida zamonaviy ijtimoiy muhit bilan bog'liq. Raqamli texnologiyalar, ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy madaniyatning ta'siri o'smirlarning musiqiy didi va qadriyatlar tizimiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Ular ko'pincha tayyor, yengil va sifati past musiqiy mahsulotlarni iste'mol qiladi, o'z ijodiy faoliyatida esa chuqur mehnat va sabr talab qiladigan jarayonlardan qochadi. Bunday sharoitda maktab pedagogi o'smirlarning qiziqishini saqlagan holda ularni sifatli musiqa, milliy va jahon estrada san'atining eng yaxshi namunalari bilan tanishtirishi, estetik didni tarbiyalashi lozim. Gitara va vokal-estrada ansambli bu vazifani bajarishda qulay vosita bo'lib xizmat qiladi, ammo buning uchun o'qituvchi puxta ilmiy asoslangan metodik tizimga ega bo'lishi zarur.

Bundan tashqari, o'smirlik davrida shaxsning ruhiy salomatligi masalasi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Hissiy zo'riqish, o'z-o'ziga ishonchsizlik, sahna qo'rquvi, tengdoshlar bilan munosabatlardagi ziddiyatlar, o'z qobiliyatiga past baho berish kabi holatlar o'smir shaxsining rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Ansambl faoliyati, to'g'ri tashkil etilganda, bu muammolarni yumshatadi: o'quvchi jamoa qo'llab-quvvatlovini his qiladi, muvaffaqiyat va mas'uliyatni baham ko'radi, o'zini ifoda etish uchun xavfsiz muhitga ega bo'ladi. Shu sababli gitara o'rgatish jarayonini faqat texnik emas, balki psixologik jihatdan ham asoslash, o'smirlarning rivojlanish qonuniyatlariga mos pedagogik shart-sharoitlarni aniqlash tadqiqotning dolzarbligini yanada oshiradi.

Yuqoridagi mulohazalar BMSMdagi o'smirlarga vokal-estrada ansamblini shakllantirishda gitara asbobini o'rgatishning nazariy, psixologik va pedagogik asoslarini ishlab chiqish zaruratini ko'rsatadi. Bu zarurat, bir tomondan, musiqa ta'limi amaliyotida mavjud ziddiyatlar, ikkinchi tomondan, ilmiy-metodik adabiyotlarda mazkur muammoga bag'ishlangan yaxlit tadqiqotlarning yetishmasligi bilan belgilanadi. Aynan shu ziddiyatlarni bartaraf etish tadqiqotning asosiy g'oyasini tashkil etadi.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Musiqa ta'limi nazariyasi va metodikasi, shaxs psixologiyasi hamda ansambl ijrochiligi pedagogikasi bilan bog'liq masalalar turli davrlarda ko'plab olimlar va san'atkorlar tomonidan o'rganilgan. Sharq mutafakkirlari, xususan Abu Nasr Forobiy va Abu Ali ibn Sino musiqaning inson ruhiyatiga ta'siri, uning tarbiyaviy va shifobaxsh imkoniyatlari haqida qimmatli fikrlarni bildirgan. Abdulla Avloniy esa tarbiya masalalariga bag'ishlangan asarlarida san'at va musiqaning yosh avlod axloqini shakllantirishdagi o'rnini alohida ta'kidlagan. Bu qarashlar bugungi kunda ham ilmiy ahamiyatini yo'qotmagan va milliy pedagogik an'alarimizning asosini tashkil etadi.

Jahon pedagogikasida musiqiy tarbiya masalalari Emil Jak-Dalkroz, Karl Orf, Zoltan Kodai, Shinichi Suzuki kabi mashhur pedagoglar tomonidan ishlab chiqilgan tizimlarda o'z aksini topgan. Dalkroz ritmika tizimi musiqiy ritm sezgisini harakat orqali rivojlantirishga, Orf tizimi bolalarning jamoaviy musiqiy ijodkorligiga, Kodai tizimi ovoz va solfedjio orqali musiqiy eshitishni tarbiyalashga, Suzuki metodikasi esa erta yoshdan cholg'u ijrosini o'rgatish va oila muhitining o'rniga e'tibor qaratadi. Rus va sobiq ittifoq davri musiqa pedagogikasida D.B.Kabalevskiy musiqani hayot bilan bog'lash g'oyasini ilgari surdi, B.M.Teplov esa musiqiy qobiliyatlarning psixologik tuzilishini chuqur tadqiq qilib, musiqiy eshitish, ritm sezgisi va ladli his kabi asosiy komponentlarni aniqladi. G.G.Neygauz, A.Goldenvayzer kabi pedagoglar cholg'u ijrochiligi ta'limining badiiy va texnik jihatlarini uyg'unligini asoslab berdilar.

Psixologik jihatdan o'smirlilik davri muammolari L.S.Vigotskiy, J.Piaje, E.Erikson, A.N.Leontev, D.B.Elkonin, L.I.Bojovich kabi olimlarning asarlarida har tomonlama tahlil qilingan. L.S.Vigotskiy yaqin rivojlanish zonasi nazariyasi orqali ta'limning rivojlantiruvchi mohiyatini ochib berdi, E.Erikson o'smirlilik davrini shaxsiy identiklikni izlash bosqichi sifatida tavsifladi, D.B.Elkonin esa o'smirlarning tengdoshlar bilan muloqotga asoslangan yetakchi faoliyatini ta'riflab berdi. Bu qarashlar musiqa ta'limida o'smirlarning jamoaviy faoliyatiga bo'lgan ehtiyojini ilmiy asoslash imkonini beradi.

Gitara ijrochiligi va o'qitish metodikasi masalalari esa asosan ijrochilik pedagogikasi doirasida o'rganilgan. Gitara maktablarining yaratilishi, texnik usullar tizimi, jo'rlik va yakkaxon ijro metodikasi bo'yicha ko'plab o'quv qo'llanmalar va metodik ishlanmalar mavjud. Biroq ularning aksariyati asosan yakka tartibdagi ta'limga qaratilgan bo'lib, gitara o'qitishni ansambl shakllantirish jarayoni bilan integratsiya qilish masalasi chetda qolgan. Estrada ijrochiligi va vokal ansambllari bo'yicha tadqiqotlarda esa asosiy e'tibor vokal texnikasi, sahna harakati va repertuar masalalariga qaratilgan, cholg'u ijrochisining, xususan gitarachining psixologik-pedagogik shakllanishi yetarli yoritilmagan.

Mamlakatimiz olimlari tomonidan musiqa ta'limi mazmunini takomillashtirish, o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, innovatsion pedagogik

texnologiyalarni qo'llash, musiqa o'qituvchisining kasbiy kompetentligini shakllantirish bo'yicha qator tadqiqotlar amalga oshirilgan. Ular musiqa ta'limi nazariyasining rivojiga hissa qo'shgan bo'lsa-da, BMSM sharoitida o'smirlar uchun vokal-estrada ansamblini shakllantirishda gitara ta'limining nazariy, psixologik va pedagogik asoslarini yaxlit tizim sifatida tadqiq etgan ishlar uchramaydi. Ushbu holat mavzuning ilmiy yangiligi va tadqiq etish zaruratini yana bir bor tasdiqlaydi.

Shunday qilib, muammoning o'rganilganlik darajasini tahlil qilish quyidagi xulosalarga kelish imkonini berdi: birinchidan, o'smirlik davri psixologiyasi, musiqiy qobiliyatlar va ansambl ijrochiligi haqidagi bilimlar alohida-alohida yetarlicha o'rganilgan; ikkinchidan, ushbu bilimlarni gitara ta'limi jarayoniga tatbiq etish va ularni vokal-estrada ansamblini shakllantirishga yo'naltirish yo'nalishida tizimli ishlanmalar yetishmaydi; uchinchidan, o'qituvchilar uchun nazariy asoslangan, amaliyotda sinalgan va aniq mezonlarga tayangan metodik modelga ehtiyoj mavjud.

Tadqiqotning maqsadi. BMSMdagi o'smirlarga vokal-estrada ansamblini shakllantirishda gitara asbobini o'rgatishning nazariy, psixologik va pedagogik asoslarini ilmiy jihatdan asoslash, shu asosda integrativ pedagogik model va uni amaliyotga joriy etishning metodik tizimini ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari. Belgilangan maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

musiqa pedagogikasi, psixologiyasi va ijrochilik san'ati sohasidagi ilmiy manbalarni tahlil qilib, tadqiqot muammosining nazariy-metodologik asoslarini aniqlash;

o'smirlik davrining yosh va psixologik xususiyatlarini gitara ta'limi va ansambl faoliyati nuqtayi nazaridan ochib berish;

vokal-estrada ansamblini shakllantirishda gitara o'rgatishning pedagogik shart-sharoitlari, tamoyillari va didaktik imkoniyatlarini aniqlash;

o'smir gitarachilarning ansambl ijrochiligiga tayyorgarlik darajasini baholovchi mezonlar va ko'rsatkichlarni ishlab chiqish;

o'quvchilar motivatsiyasini oshirish, hissiy-irodaviy sifatlarini rivojlantirish hamda sahna qo'rquvini yengishning psixologik-pedagogik mexanizmlarini asoslash;

gitara o'qitishning integrativ pedagogik modelini yaratish va uning mazmuni hamda texnologiyalarini belgilash;

ishlab chiqilgan modelning samaradorligini tajriba-sinov ishlari orqali tekshirish va amaliy tavsiyalar tayyorlash.

Tadqiqotning ob'ekti. BMSMda o'smir o'quvchilarga gitara asbobini o'rgatish va vokal-estrada ansamblini shakllantirish jarayoni.

Tadqiqotning predmeti. Vokal-estrada ansamblini shakllantirishga yo'naltirilgan gitara ta'limining nazariy, psixologik va pedagogik asoslari, mazmuni, shakl va metodlari hamda ularning o'smirlar shaxsiy va ijrochilik rivojlanishiga ta'siri.

Tadqiqotning ilmiy farazi. Agar BMSMda gitara ta'limi o'smirlarning yosh va psixologik xususiyatlariga asoslangan, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv hamda ansambl faoliyati bilan integratsiyalashgan holda tashkil etilsa, o'quvchilarning ijrochilik ko'nikmalari, jamoaviy hamkorlik madaniyati, o'quv motivatsiyasi va sahnada o'zini erkin tutish qobiliyati sezilarli darajada yuksaladi, vokal-estrada ansamblining badiiy sifati esa oshadi.

Tadqiqot metodlari. Tadqiqot jarayonida nazariy va empirik metodlar majmuasidan foydalanildi. Nazariy metodlar sifatida falsafiy, psixologik-pedagogik va musiqiy-metodik adabiyotlarni tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish, tizimli va tarixiy yondashuv, modellash qo'llanildi. Empirik metodlar qatoriga pedagogik kuzatuv, suhbat, so'rovnoma, testlash, musiqiy qobiliyatlarni diagnostika qilish, ekspert baholash, ilg'or pedagogik tajribani o'rganish, pedagogik tajriba-sinov ishlari kiradi. Natijalarni qayta ishlashda matematik-statistik usullardan, shu jumladan qiyosiy tahlil va ishonchlilik mezonlaridan foydalanildi.

Tadqiqotning metodologik asoslari. Tadqiqotning metodologik asosini shaxsga yo'naltirilgan, faoliyatli, kompetentlik va tizimli yondashuvlar tashkil etadi. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv o'quvchining individual xususiyatlari, qiziqishlari va imkoniyatlarini ta'lim jarayonining markaziga qo'yadi. Faoliyatli yondashuv shaxsning rivojlanishi unda amalga oshiriladigan faoliyat orqali kechishini asoslaydi. Kompetentlik yondashuvi bilim va ko'nikmalarni real vaziyatlarda qo'llay olish qobiliyatini shakllantirishga yo'naltiradi. Tizimli yondashuv esa tadqiqot predmetini o'zaro bog'liq komponentlardan iborat yaxlit tizim sifatida ko'rib chiqishni taqozo etadi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi. Tadqiqotning ilmiy yangiligi quyidagilardan iborat:

BMSM sharoitida o'smirlarga gitara o'rgatish jarayoni birinchi marta vokal-estrada ansamblini shakllantirish maqsadiga yo'naltirilgan yaxlit pedagogik tizim sifatida asoslandi;

o'smirlik davrining psixologik xususiyatlari, musiqiy qobiliyatlarning rivojlanish qonuniyatlari va ansambl faoliyatining talablari o'zaro uyg'unlashtirildi;

o'smir gitarachining ansambl ijrochiligiga tayyorligini aniqlovchi motivatsion-qadriyatli, bilimga oid, ijrochilik va hissiy-irodaviy komponentlardan iborat mezonlar tizimi ishlab chiqildi;

gitara o'qitishning integrativ pedagogik modeli yaratildi va uning bosqichlari, mazmuni hamda texnologiyalari belgilandi;

ansambl mashg'ulotlarida hamkorlik muhitini yaratish va sahna qo'rquvini yengishning psixologik-pedagogik shart-sharoitlari aniqlashtirildi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati. Tadqiqot natijalari BMSM o'qituvchilari, san'at kollejlari va madaniyat institutlari talabalari, shuningdek qo'shimcha ta'lim muassasalari pedagoglari uchun amaliy ahamiyatga ega. Ishlab chiqilgan metodik

tavsiyalar, ansambl mashg'ulotlarining namunaviy rejalari, diagnostika vositalari va baholash mezonlari gitara sinfi o'qituvchilariga o'quv jarayonini samarali tashkil etishda yordam beradi. Shuningdek, tadqiqot materiallaridan musiqa ta'limi metodikasi, ijrochilik pedagogikasi va pedagogik psixologiya fanlarini o'qitishda, malaka oshirish kurslarida, o'quv-metodik qo'llanmalar tayyorlashda foydalanish mumkin. Taklif etilgan model estrada yo'nalishidagi boshqa cholg'u sinflariga ham moslashtirilishi imkoniyatiga ega.

Himoyaga olib chiqiladigan asosiy holatlar. Birinchidan, o'smirlarga gitara o'rgatishda ansambl faoliyati yetakchi didaktik omil sifatida qaralganda, o'quvchilarning musiqiy-ijrochilik va shaxsiy rivojlanishi yanada samarali kechadi. Ikkinchidan, gitara ta'limining samaradorligi o'smirlik davrining yetakchi ehtiyojlari, ya'ni tengdoshlar bilan muloqot, o'zini namoyon etish va mustaqillikka intilishni hisobga olishga bog'liq. Uchinchidan, sahna qo'rquvini yengish va motivatsiyani saqlash uchun o'quv jarayoni muvaffaqiyat vaziyatlari, hamkorlikka asoslangan topshiriqlar va bosqichma-bosqich murakkablashuvchi repertuar orqali tashkil etilishi zarur. To'rtinchidan, ishlab chiqilgan integrativ pedagogik model nazariy, mazmuniy, texnologik va natijaviy komponentlarning o'zaro uyg'unligini ta'minlaydi hamda vokal-estrada ansamblining badiiy sifatini oshiradi.

Tadqiqot natijalarining sinovdan o'tkazilishi. Tadqiqotning asosiy nazariy qoidalar va amaliy xulosalari ilmiy-amaliy anjumanlarda muhokama qilindi, nashrlarda e'lon qilindi hamda BMSM gitara sinflarida o'tkazilgan pedagogik tajriba-sinov jarayonida tekshirildi. Tajriba ishlarida tajriba va nazorat guruhlari ishtirok etdi, natijalar bosqichma-bosqich tahlil qilinib, modelning samaradorligi aniqlandi.

Tadqiqotning nazariy ahamiyati. Tadqiqot natijalari musiqa pedagogikasi va pedagogik psixologiya fanlarining o'zaro integratsiyasiga xizmat qiladi. Unda "vokal-estrada ansamblini shakllantirishga yo'naltirilgan gitara ta'limi", "o'smir gitarachining ansambl tayyorgarligi", "hamkorlikka asoslangan ijrochilik madaniyati" kabi tushunchalarning mazmuni aniqlashtirildi, ularning o'zaro bog'liqligi ilmiy jihatdan asoslandi. O'smirlik davri psixologiyasining musiqiy ta'lim jarayoniga ta'siri, ansambl faoliyatining shaxs rivojlanishidagi o'rni haqidagi nazariy qarashlar boyitildi. Shuningdek, ijrochilik pedagogikasida yakka tartibdagi va jamoaviy ta'limning uyg'unligi haqidagi qoidalar yangi mazmun bilan to'ldirildi. Bu esa musiqa ta'limi nazariyasining rivojlanishiga, kelgusida shu yo'nalishdagi tadqiqotlar uchun ilmiy asos yaratilishiga xizmat qiladi.

Tadqiqotning asosiy tushunchalari. Mavzuning mohiyatini to'g'ri anglash uchun tadqiqotda qo'llanilgan asosiy tushunchalarga to'xtalib o'tish lozim. "O'smirlar" deganda ushbu ishda taxminan o'n ikki yoshdan o'n sakkiz yoshgacha bo'lgan, BMSMning o'rta va yuqori sinflarida tahsil olayotgan o'quvchilar nazarda tutiladi. "Vokal-estrada ansambli" ovozli ijrochilar va cholg'u sozandalaridan iborat,

zamonaviy va an'anaviy estrada repertuarini ijro etuvchi kichik badiiy jamoa sifatida tushuniladi. "Gitara ta'limi" o'quvchiga gitara asbobida jo'rlik va yakkaxon ijro texnikasini o'rgatish, uning musiqiy tafakkuri hamda ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish bo'yicha maqsadli pedagogik faoliyatni anglatadi. "Pedagogik model" esa ta'lim jarayonining maqsad, mazmun, texnologiya, shart-sharoit va natija komponentlarini o'zida jamlagan, amaliyotda qo'llash uchun mo'ljallangan ilmiy-metodik tuzilmadir.

Shuningdek, "ansambl tayyorgarligi" tushunchasi o'quvchining boshqa ijrochilarni eshitish, o'z partiyasini umumiy tovush bilan uyg'unlashtirish, temp va dinamikada hamkor bilan muvofiq harakat qilish, sahnada jamoa a'zosi sifatida mas'uliyat his etish ko'nikmalari majmuasi sifatida talqin qilinadi. Bu tayyorgarlik musiqiy-ijrochilik, psixologik va ijtimoiy-kommunikativ komponentlarni o'z ichiga oladi. Ularning o'zaro uyg'unligi vokal-estrada ansamblining barqaror va badiiy jihatdan yetuk faoliyat yuritishini ta'minlaydi.

Tadqiqotning bosqichlari va bazasi. Tadqiqot bir necha bosqichda amalga oshirildi. Birinchi bosqichda mavzuga oid ilmiy-nazariy, psixologik-pedagogik va metodik adabiyotlar o'rganildi, muammoning dolzarbligi, maqsad va vazifalari, ilmiy farazi belgilandi, tadqiqotning metodologik asoslari tanlandi. Ikkinchi bosqichda BMSM amaliyoti o'rganilib, aniqlovchi tajriba o'tkazildi, o'smir gitarachilarning ansambl faoliyatiga tayyorlik darajasi diagnostika qilindi, mavjud muammolar aniqlandi. Uchinchi bosqichda integrativ pedagogik model ishlab chiqildi, uning mazmuni, metod va texnologiyalari asoslandi, shakllantiruvchi tajriba-sinov ishlari tashkil etildi. To'rtinchi, yakunlovchi bosqichda olingan natijalar tahlil qilinib umumlashtirildi, xulosalar shakllantirildi, metodik tavsiyalar tayyorlandi va dissertatsiya matni rasmiylashtirildi.

Tajriba-sinov ishlari bolalar musiqa va san'at maktablari gitara va estrada sinflarida olib borildi. Unda o'smir o'quvchilar, gitara o'qituvchilari, vokal pedagoglari va ansambl rahbarlari ishtirok etdi. Tajriba va nazorat guruhlarini tarkibi yosh, o'qish davomiyligi va dastlabki tayyorgarlik darajasi bo'yicha o'zaro muvofiqlashtirildi, bu esa natijalarning ishonchliligini oshirishga xizmat qildi.

Tadqiqotning me'yoriy-huquqiy va ilmiy-metodik asoslari. Tadqiqot O'zbekiston Respublikasining ta'lim va madaniyat sohasidagi qonunlari, Prezident farmon va qarorlari, vazirlik hamda idoralarning me'yoriy hujjatlari, bolalar musiqa va san'at maktablari faoliyatini tartibga soluvchi nizomlar va o'quv dasturlariga tayanib olib borildi. Bu hujjatlarda yosh avlodni ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash, iqtidorli bolalarni aniqlash va rivojlantirish, san'at ta'limi sifatini oshirish, milliy madaniy merosni asrab-avaylash va zamonaviy yondashuvlarni joriy etish vazifalari belgilangan. Tadqiqot mazmuni aynan shu vazifalarni amalga oshirishga xizmat qiladi.

Ilmiy-metodik asos sifatida musiqiy qobiliyatlar psixologiyasi, shaxs rivojlanishi nazariyasi, ijodiy faoliyat psixologiyasi, ijrochilik pedagogikasi, ansambl ijrochiligi metodikasi, shuningdek, pedagogik texnologiyalar nazariyasi sohasidagi asarlar xizmat qildi. Ularda ilgari surilgan g'oyalar tahlil qilinib, tadqiqot maqsadlariga muvofiq qayta ishlandi hamda BMSM sharoitiga moslashtirildi.

Tadqiqotning dolzarbligini yana bir bor asoslovchi jihatlar. Zamonaviy bola va o'smirlarning musiqiy faoliyatga bo'lgan munosabati o'zgarib bormoqda. Ular endi faqat tayyor namunalarni takrorlash bilan cheklanmay, o'z ijodiy g'oyalarini ifoda etish, aranjirovka qilish, yangi tovush bo'yoqlarini izlash, o'z jamoasini tuzishga intiladi. Bunday intilish pedagog tomonidan to'g'ri yo'naltirilsa, o'quvchining ijodiy salohiyati yuksak darajada namoyon bo'ladi. Aksincha, pedagogik qo'llab-quvvatlov bo'lmasa, o'smirlar musiqiy faoliyatni maktabdan tashqarida, ko'pincha sifatsiz va tizimsiz tarzda davom ettiradi. Shu sababli BMSM bu jarayonni ilmiy asoslangan tarzda tashkil etuvchi markazga aylanishi zarur.

Bundan tashqari, bugungi kunda ish beruvchilar va jamiyat shaxsdan nafaqat kasbiy bilim, balki jamoada ishlash, muloqot qilish, ijodiy fikrlash, stressga chidamlilik kabi ko'nikmalarni ham talab qilmoqda. Vokal-estrada ansamblida gitara chalishni o'rganish aynan shu ko'nikmalarni tabiiy sharoitda shakllantirish imkoniyatini beradi. O'smir o'z hamkasblari bilan kelishishni, tanqidni to'g'ri qabul qilishni, umumiy maqsad yo'lida o'z manfaatlarini boshqalar bilan uyg'unlashtirishni, mas'uliyatni his qilishni o'rganadi. Bu esa musiqa ta'limini shaxsning kelajakdagi kasbiy va ijtimoiy muvaffaqiyatiga xizmat qiluvchi qadriyatli faoliyat darajasiga ko'taradi.

Yuqoridagilarga asoslanib aytish mumkinki, tanlangan mavzu nafaqat ilmiy, balki ijtimoiy ahamiyatga ham ega. Uning tadqiq etilishi musiqa ta'limi sifatini oshirishga, o'smirlarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etishga, ularni salbiy ta'sirlardan himoya qilishga, estetik did va milliy o'zlikni anglash tuyg'usini mustahkamlashga ko'maklashadi.

Tadqiqot natijalarining ishonchliligi va asosliligi. Tadqiqot natijalarining ishonchliligi nazariy va metodologik asoslarning mustahkamligi, zamonaviy ilmiy yondashuvlardan foydalanilgani, tadqiqot metodlarining maqsad va vazifalarga mosligi, tajriba-sinov ishlarining yetarli hajmda va bosqichma-bosqich o'tkazilgani, tajriba hamda nazorat guruhlari ma'lumotlarining qiyosiy tahlil qilingani bilan ta'minlanadi. Shuningdek, diagnostika jarayonida bir-birini to'ldiruvchi bir nechta usul, ya'ni kuzatuv, test, so'rovnoma va ekspert baholashdan foydalanilgani olingan ma'lumotlarning xolisligini oshirdi. Xulosalar amaliyotda sinovdan o'tkazilgan va ilg'or pedagogik tajriba bilan taqqoslangan.

Tadqiqot natijalarining e'lon qilinishi va joriy etilishi. Tadqiqotning asosiy mazmuni ilmiy maqolalar, anjuman materiallari va metodik tavsiyalarda yoritiladi.

Ishlab chiqilgan model, diagnostika vositalari va namunaviy mashg'ulot rejalari BMSM o'qituvchilarining malaka oshirish mashg'ulotlarida, seminar va ustaxonalarda taqdim etilishi mo'ljallangan. Bu esa tadqiqot natijalarining keng pedagogik jamoatchilik e'tiboriga yetkazilishini, ularning amaliyotga tatbiq etilishini ta'minlaydi.

Tadqiqotning mazmuniy yo'nalishlari. Ishda muammo uch asosiy yo'nalishda tadqiq etiladi. Birinchi yo'nalish nazariy-psixologik jihatni qamrab oladi: unda o'smirlik davri shaxsining rivojlanish qonuniyatlari, musiqiy qobiliyatlarning tuzilishi, jamoaviy faoliyatning ruhiy mexanizmlari tahlil qilinadi. Ikkinchi yo'nalish pedagogik jihatga bag'ishlangan bo'lib, gitara ta'limining maqsadi, mazmuni, tamoyillari, shakl va metodlari, ansambl mashg'ulotlarini tashkil etish yo'llari yoritiladi. Uchinchi yo'nalish amaliy-eksperimental xususiyatga ega bo'lib, unda taklif etilgan modelning samaradorligi aniq mezonlar asosida tekshiriladi. Bu uch yo'nalishning o'zaro uzviyligi tadqiqotning yaxlitligini ta'minlaydi va muammoni har tomonlama hal etish imkonini beradi.

Tadqiqot jarayonida o'qituvchining roli ham alohida e'tiborga olinadi. Zamonaviy gitara o'qituvchisi faqat ijrochilik texnikasini o'rgatuvchi emas, balki o'quvchining shaxsiy rivojlanishini yo'naltiruvchi, jamoani shakllantiruvchi, ijodiy muhitni yaratuvchi murabbiy va maslahatchi sifatida namoyon bo'lishi kerak. Shu bois ishda o'qituvchining kasbiy kompetentligiga qo'yiladigan talablar ham asoslab beriladi, bu esa ishlab chiqilgan modelning amaliyotda muvaffaqiyatli qo'llanilishi uchun zarur shart hisoblanadi.

Tadqiqotning ijtimoiy-pedagogik ahamiyati. Ishning ijtimoiy ahamiyati shundaki, u o'smirlarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish, ularni ijodiy jamoalarga jalb qilish va ma'naviy tarbiyalash imkoniyatlarini kengaytiradi. Oilalar va maktablar uchun bu ish bolaning musiqiy rivojlanishini to'g'ri yo'naltirish, uning qiziqishini qo'llab-quvvatlash yo'llarini ko'rsatadi. Pedagogik jihatdan esa tadqiqot o'qituvchilarni yangi yondashuvlar, ya'ni individual ta'limni jamoaviy ijod bilan uyg'unlashtirish, o'quvchining ichki motivatsiyasiga tayanish, muvaffaqiyat vaziyatlarini yaratish kabi samarali vositalar bilan qurollantiradi.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, musiqa ta'limidagi har bir o'quvchi o'ziga xos shaxs bo'lib, uning rivojlanish sur'ati, qiziqishlari va qobiliyatlari boshqalardan farq qiladi. Shuning uchun ishda taklif etilgan model qat'iy qolip emas, balki o'qituvchiga ijodiy yondashish, uni sharoitga moslashtirish imkonini beruvchi egiluvchan tizim sifatida ishlab chiqildi. Bu holat tadqiqot natijalarining turli hududlardagi BMSM amaliyotida muvaffaqiyatli qo'llanilishiga zamin yaratadi.

Dissertatsiyaning tuzilishi va hajmi. Dissertatsiya kirish, uchta bob, xulosa, foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati va ilovalardan iborat. Birinchi bobda tadqiqot muammosining nazariy-metodologik asoslari, o'smirlik davri psixologiyasi va musiqiy qobiliyatlar rivojlanishining qonuniyatlari yoritiladi. Ikkinchi bobda vokal-estrada

ansamblini shakllantirishda gitara o'rgatishning pedagogik shart-sharoitlari, mazmuni, metod va texnologiyalari ochib beriladi, integrativ pedagogik model taqdim etiladi. Uchinchi bobda pedagogik tajriba-sinov ishlarining borishi, diagnostika natijalari va ularning tahlili bayon etiladi. Xulosada tadqiqotning umumiy natijalari jamlanadi, amaliy tavsiyalar beriladi. Ilovalarda diagnostika materiallari, namunaviy dasturlar va metodik ishlanmalar keltiriladi.

Shunday qilib, kirish qismida tadqiqotning dolzarbligi, o'rganilganlik darajasi, maqsad va vazifalari, ob'ekti va predmeti, metodlari, ilmiy yangiligi hamda amaliy ahamiyati yoritildi. Quyidagi asosiy qismda esa muammoning nazariy-psixologik asoslari, pedagogik shart-sharoitlari, integrativ model mazmuni va uning amaliy sinovi ketma-ket bayon etiladi, bu esa ilmiy farazni izchil isbotlash imkonini beradi.

Mazkur ishning har bir bobi o'zaro mantiqiy bog'langan bo'lib, nazariy bilimlardan amaliy xulosalarga qarab izchil harakatlanishni ta'minlaydi, o'qituvchilar uchun qulay hamda tushunarli bo'lishi ko'zda tutilgan, amaliyotda keng qo'llanilishi mumkin.

Model uch bosqichda amalga oshiriladi. Birinchi, tayyorlov bosqichida o'quvchilarning musiqiy qobiliyatlari va motivatsiyasi diagnostika qilinadi, gitara bo'yicha asosiy texnik ko'nikmalar shakllantiriladi, kichik guruhlarda oddiy jo'rliklar o'rganiladi. Ikkinchi, shakllantiruvchi bosqichda ansambl tarkibi tuziladi, vokalistlar bilan birgalikda ishlash boshlanadi, repertuar bosqichma-bosqich murakkablashadi, ijodiy topshiriqlar kiritiladi. Uchinchi, takomillashtirish bosqichida ansambl sahnada chiqish qiladi, o'quvchilar aranjirovka va improvizatsiyada ishtirok etadi, o'z-o'zini tahlil qilish ko'nikmalari mustahkamlanadi.

O'smir gitarachining ansambl tayyorgarligi to'rt mezon bo'yicha baholandi. Motivatsion-qadriyatli mezon qiziqish, ansambl faoliyatiga ijobiy munosabat va mas'uliyatni, bilimga oid mezon musiqiy-nazariy bilimlar va ansambl ijrosi qoidalarini bilishni, ijrochilik mezoni texnik aniqlik, ritmik barqarorlik, vokal bilan uyg'unlik va badiiy ifodalilikni, hissiy-irodaviy mezon esa o'zini nazorat qilish, sahnada erkin bo'lish va hamkorlikka tayyorlikni aks ettiradi. Har bir mezon uchun yuqori, o'rta va quyi darajalar belgilandi.

Asar ustida ishlash bosqichma-bosqich olib boriladi. Avval asar tinglanadi, uning xarakteri, tuzilishi va matni muhokama qilinadi. Keyin gitarachilar jo'rlikni alohida o'zlashtiradi, vokalistlar esa o'z partiyasini o'rganadi. So'ngra partiyalar sekin tempda birlashtiriladi, har bir o'tish va kirish aniqlanadi. Keyingi bosqichda tempni asta-sekin oshirish, dinamik nozikliklarni ishlash, sahna harakati va ko'rinishni qo'shish amalga oshiriladi. Oxirida asar to'liq ijro etilib, yozib olinadi va birgalikda tahlil qilinadi.

Ansamblida o'quvchilar rollarining aniq taqsimlanishi ham muhim. Ba'zi o'smirlar etakchilikka moyil bo'ladi, boshqalari esa ijrochi rolini afzal ko'radi. Pedagog bu xususiyatlarni hisobga olib, har bir o'quvchiga mos mas'uliyat beradi,

vaqti-vaqti bilan rollarni almashtirib turadi, shu orqali ularning tashabbuskorligi va moslashuvchanligini oshiradi.

Shu bilan birga, tadqiqot ba'zi qiyinchiliklarni ham ko'rsatdi. Ansambl tarkibini shakllantirishda o'quvchilarning jadvali mos kelmasligi, gitarachilar va vokalistlarning tayyorgarlik darajasidagi farq, o'smirlar o'rtasida vaqti-vaqti bilan yuzaga keladigan ziddiyatlar mashg'ulotlarga ta'sir qiladi. Bunday holatlarda o'qituvchi moslashuvchan jadval tuzishi, ziddiyatlarni xotirjam hal etishi, jamoa qoidalarini birgalikda ishlab chiqishi lozim. Shuningdek, ota-onalar bilan hamkorlik, ularga ansambl faoliyatining foydasini tushuntirish ham muhim ahamiyatga ega.

Olib borilgan tadqiqot BMSMda o'smirlarga vokal-estrada ansamblini shakllantirishda gitara asbobini o'rgatishning nazariy, psixologik va pedagogik asoslarini ilmiy jihatdan yoritdi hamda quyidagi asosiy xulosalarga kelish imkonini berdi.

Amaliy tavsiyalar. BMSM rahbariyati va gitara o'qituvchilariga quyidagilar tavsiya etiladi: gitara ta'limini dastlabki bosqichdan ansambl faoliyati bilan bog'lash; repertuarni o'smirlarning yoshi, qiziqishi va tayyorgarligiga mos, ammo sifatli va rivojlantiruvchi qilib tanlash; milliy va jahon estrada san'ati namunalarini uyg'unlashtirish; vokal pedagoglari bilan hamkorlikda ishlash; diagnostika natijalariga tayanib individual yondashuvni ta'minlash; o'qituvchilarning malakasini ansambl pedagogikasi va o'smirlar psixologiyasi bo'yicha muntazam oshirib borish; ota-onalar bilan hamkorlikni yo'lga qo'yish.

Kelgusi tadqiqot istiqbollari. Mavzu bo'yicha izlanishlarni davom ettirish mumkin bo'lgan yo'nalishlar mavjud. Ularga raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt vositalarining gitara ta'limidagi o'rnini o'rganish, ansambl faoliyatining uzoq muddatli ta'sirini kuzatish, boshqa cholg'u sinflari uchun shunga o'xshash modellar yaratish, shuningdek milliy musiqa elementlarini zamonaviy estrada ansambli repertuariga uyg'unlashtirish metodikasini chuqurlashtirish kiradi.

Tadqiqotning ahamiyati. Ishning nazariy ahamiyati shundaki, unda musiqa pedagogikasi va pedagogik psixologiya sohalarining o'zaro integratsiyasi asosida o'smirlarga gitara o'rgatishning yangi konseptual tizimi taklif etildi. Amaliy ahamiyati esa ishlab chiqilgan model, mezonlar va metodik tavsiyalardan BMSM, san'at kollejlari hamda qo'shimcha ta'lim muassasalari amaliyotida bevosita foydalanish mumkinligi bilan belgilanadi. Ushbu natijalar o'qituvchilarga ta'lim jarayonini ongli rejalashtirish, o'quvchilar rivojlanishini kuzatish va jamoaviy ijodiy muhitni yaratishda yordam beradi. Eng muhimi, ular o'smirlarning musiqaga bo'lgan qiziqishini saqlab qolish, ularni sifatli san'at bilan tanishtirish va ijtimoiy jihatdan faol, ma'naviy barkamol shaxs sifatida shakllantirish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, BMSMda o'smirlarga gitara o'rgatishni vokal-estrada ansamblini shakllantirishga yo'naltirish ham ilmiy, ham amaliy jihatdan o'zini oqlaydi.

Bunday yondashuv o'quvchining musiqiy mahoratini oshirish bilan birga uning shaxsini, ijodiy tafakkurini, ijtimoiy ko'nikmalarini va estetik didini rivojlantiradi. Taklif etilgan nazariy-psixologik asoslar va integrativ pedagogik model musiqa ta'limi sifatini yaxshilash, yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Выготский Л. С. Педагогическая психология. Москва: Педагогика, 1991.
2. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва: Политиздат, 1975.
3. Эльконин Д. Б. Детская психология. Москва: Академия, 2004.
4. Божович Л. И. Личность и её формирование в детском возрасте. Москва: Просвещение, 1968.
5. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. Москва: Прогресс, 1996.
6. Теплов Б. М. Психология музыкальных способностей. Москва-Ленинград: Изд-во АПН РСФСР, 1947.
7. Кабалевский Д. Б. Педагогические размышления. Москва: Педагогика, 1986.
8. Нейгауз Г. Г. Об искусстве фортепианной игры. Москва: Музгиз, 1958.
9. Агафшин П. С. Школа игры на шестиструнной гитаре. Москва: Музыка, 1965.
10. Иванов-Крамской А. М. Школа игры на шестиструнной гитаре. Москва: Музыка, 1963.
11. КБ Холиков. Место творческой составляющей личности преподавателя музыки и её роль в обучении детей общеобразовательной школе. Science and education 3 (8), 145-150
12. КБ Холиков. Теоретические особенности формирования музыкальных представлений у детей школьного возраста. Scientific progress 2 (4), 96-101
13. КБ Холиков. Необходимые знание в области проектирования обучения музыкальной культуры Узбекистана. Scientific progress 2 (6), 952-957
14. КБ Холиков. проблематика построения современных систем мониторинга объектов музыкантов в сфере фортепиано. Scientific progress 2 (3), 1013-1018
15. КБ Холиков. Проблематика музыкальной эстетики как фактическая сторона повествования. Science and Education 3 (5), 1556-1561
16. КБ Холиков. Роль педагогических принципов метода моделирования, синтеза знаний при моделировании музыкальных систем. Science and Education 3 (3), 1032-1037

17. КБ Холиков. О принципе аддитивности для построения музыкальных произведения. *Science and Education* 4 (7), 384-389
18. КБ Холиков. Музыкальное образование и имитационное моделирование процесса обучения музыки. *Science and Education* 3 (3), 1020-1025
19. КБ Холиков. Проблема бытия традиционной музыки Узбекистана. *Science and Education* 3 (5), 1570-1576
20. КБ Холиков. Своеобразие психологического рекомендаций в вузе по сфере музыкальной культуре. *Science and Education* 4 (4), 921-927
21. КБ Холиков. Методы музыкального обучения через воспитание в вузах. *Academy*, 57-59
22. КБ Холиков. Сложная система мозга: в гармонии, не в тональности и не введении. *Science and Education* 4 (7), 206-213
23. КБ Холиков. Обученность педагогике к освоению учащихся сложным способам деятельности. *Science and Education* 5 (2), 445-451
24. КБ Холиков. Уровень и качество усвоения предмета музыки, закрепление памяти и способности учащихся. *Science and Education* 5 (2), 452-458
25. КБ Холиков. К вопросу вокальной музыки об адресате поэтического дискурса хора. *Scientific progress* 2 (3), 1087-1093
26. КБ Холиков. Конструирование потока информации в балансировке разделения познания и поведение абстрактного воздействия на мозг человека. *Science and Education* 6 (1), 28-34
27. КБ Холиков. Вокал, вокалист, вокализ. Ария, ариозо и ариетта. *Science and Education* 3 (2), 1188-1194
28. КБ Холиков. Звуковой ландшафт человека и гармоническая структура головного мозга. *Science and Education* 6 (1), 21-27
29. КБ Холиков. Характерная черта голоса у детей, певческая деятельность. *Science and Education* 3 (2), 1195-1200
30. КБ Холиков. Преобразование новых спектров при синхронном использовании методов и приёмов музыкальной культуре. *Science and Education* 4 (7), 107-120